

Jerzy Rajman

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0003-0988-0414

Najstarsze kościoły ziemi zatorskiej na tle wykazu parafii dekanatu zatorskiego z lat 1325-1327

Podstawową bolączką, z jaką boryka się historyk badający rozwój organizacji kościelnej XII i XIII w., jest źródeł lub – w najlepszym razie – ich fragmentaryczność. Rzutuje to bardzo mocno na naszą wiedzę o początkach kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej. Najstarsze spisy ujmujące całościowo sieć kościelną tej diecezji pochodzą z rachunków kolektora dziesięciny papieskiej z lat 1325-1327¹. Dotyczy to także kościołów w Zatorze, Spytkowicach i sąsiednich miejscowościach, wchodzących w skład dekanatu zatorskiego, poświadczonego w źródłach po raz pierwszy w tych rachunkach². Wzmianka zarówno o dekanacie zatorskim, jak i o innych w obrębie ówczesnej diecezji krakowskiej pojawiła się zatem przypadkowo w źródle powstałym w kancelarii papieskiej na oznaczenie istniejącej od jakiegoś czasu jednostki administracyjnej tej diecezji³. Nigdy wcześniej dekanaty nie były odnotowywane w źródłach małopolskich, nigdzie też nie zachowały się wykazy parafii sprzed 1325 r. Dlatego wartość rachunków papieskich dla badań nad organizacją kościelną jest bezcenna. Zawierają one nazwy miejscowości parafialnych wchodzących w skład poszczególnych deka-

---

¹ T. Gromnicki, *Świątopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 7-67; S. Gawęda, *Świadczenia finansowe Polski na rzecz kurii papieskiej w średniowieczu*, „Studia Historyczne” 1974, t. 17, s. 413-446.

² *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej MPV), t. 1, Kraków 1913, s. 127-131.

³ Niezastąpioną wciąż pracą o osadnictwie księstwa oświęcimskiego jest studium, które przed wieloma laty opublikował Walter Kuhn. Zob. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, t. 24, s. 166-237 (tam starsza literatura). Jacek Chachaj napisał obszerne studium o średniowiecznym dekanacie zatorskim, stawiając hipotezę, że powstał on wskutek zarządzenia biskupa krakowskiego Gedki w latach 1166-1185. Zob. J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1997, t. 68, s. 221-308. Dla problematyki początków dekanatów ważne są także inne prace tego autora: J. Chachaj, *Powstanie dekanatów w archidiecezji krakowskiej*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1997, t. 11/12, s. 9-20; J. Chachaj, *Pierwotna średniowieczna sieć dekanalna w diecezji krakowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne w Polsce” 1999, t. 71, s. 379-387; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej i początki organizacji dekanalnej w diecezji krakowskiej do końca XII wieku. Próba podsumowania*, „Roczniki Humanistycznej KUL” 2008, t. 56, z. 2, s. 31-53 (tu obszerna i bardzo potrzebna polemika z tezami Bolesława Kumora). Sąsiedni dekanat oświęcimski opisał Jerzy Kurzeja w artykule *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, „Roczniki Humanistycznej KUL” 1979, t. 27, z. 2, s. 15-37, a syntetyczne podsumowanie badań nad początkami parafii dał Eugeniusz Wiśniewski w dziele *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.

natów, wielkość dochodów konkretnych kościołów parafialnych oraz obliczoną na tej podstawie takse opłaty dla papieżstwa, a także imiona proboszczów.

Tematem niniejszego artykułu są najstarsze kościoły w tej części dekanatu, która obejmowała późniejszą ziemię zatorską. Określenie to dla okresu przed 1325 r. jest swego rodzaju anachronizmem, toteż należy przypomnieć, że oprócz spisu z lat 1325-1327 dekanat zatorski pojawiał się następnie w kolejnych, czternastowiecznych spisach dziesięciny papieskiej, wzmiankowany jest także w źródłach późniejszych. Ulegał bardzo istotnym zmianom terytorialnym, które najogólniej można zdefiniować jako skurczenie się do obszaru ziemi zatorskiej. W sensie politycznym ziemia zatorska wyodrębniła się dopiero w 1445 r., wraz z przeprowadzonym wtedy podziałem księstwa oświęcimskiego. Długosz odnotowuje kilkakrotnie nie dekanat, a *districtus Zatoriensis*, co sugeruje kierowanie się zasięgiem sądu ziemskiego zatorskiego, a nie kryteriami ściśle kościelnymi. Zbadanie pojęcia dekanat zatorski dla XV w. jest tematem na osobny artykuł. W tym przypadku musi nam wystarczyć, że teren określony jako *districtus Zatoriensis* posłużył Długoszowi do wymienienia poszczególnych parafii. Łatwo się zorientować, że były to miejscowości położone wyłącznie na terenie ziemi zatorskiej⁴, której zasięg znamy z innych źródeł. Długosz wymienia także *districtus Barwałd*⁵, gdzie również odnajdujemy ślady parafii dawnego dekanatu zatorskiego⁶. Przy opisach dóbr ziemskich klasztorów wymienia wsie znajdujące się na interesującym nas terenie, np. Mucharz i Krzęcin (*in terra Zathoriensi*), należące do norbertanek na Zwierzyńcu⁷, oraz Woźniki, należące do opactwa cystersów w Mogile.

Spis z lat 1325-1327 zawiera wzmianki o 37 kościołach w dekanacie zatorskim. Parafie w nim wymienione nie są uszeregowane ani pod względem starszeństwa, ani dochodów parafii, ani według jakiegokolwiek zauważalnego wewnętrznego kryterium, z geograficznym włącznie. Dodatkową trudność stwarzają zapisy nazw w brzmieniu ówczesnym, w wielu przypadkach całkowicie odmiennym nie tylko od dzisiejszego, ale także od form nazw podawanych w XV w. przez Jana Długosza. Wykaz sporządzony w latach 1325-1327 nie zawiera żadnych określeń przynależności terytorialnej, oprócz ujęcia wszystkich parafii nazwą „dekanat zatorski”. Geograficzne rozmieszczenie tych ośrodków pokazuje, że część z nich znajdowała się na terenie będącym pod panowaniem

⁴ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej *DLb*), t. 1, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863-1864, s. 80-84.

⁵ W XV w., wskutek działań polityków związanych z dworem królewskim w Krakowie, doszło do bardzo znaczących zmian politycznych i terytorialnych odnoszących się do ziemi zatorskiej. Jedną z nich było przejęcie pod kontrolę króla zamku Barwałd wraz z tzw. tenutą barwałdzką. Stąd w opisie Długosza pojawia się *districtus Barwald*. Dekanat zatorski w czasach Długosza to temat na osobne, obszerne opracowanie.

⁶ W *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* znajduje się opis parafii Zakrzów. W jej składzie dostrzegamy wsie Jaroszwice i Stronie, które w 1325 r. były osobnymi parafiami. Zob. *DLb*, t. 1, s. 88.

⁷ *DLb*, t. 3, s. 67.

ksiąząt oświęcimskich (od 1445 r. zatorskich), część zaś w Królestwie Polski⁸, ale daje podstawy do wyróżnienia części zwanej w późniejszych źródłach *ziemią zatorską* lub *dystryktem zatorskim*, i ta część dekanatu zatorskiego stanowi przedmiot niniejszego artykułu.

Druą część dekanatu zatorskiego, którą nazywam umownie tyniecko-morawicko-krzeszowicką, należała, mimo burzliwych przemian na pograniczu śląsko-małopolskim, nieprzerwanie do ziemi krakowskiej, i to na niej skupiały się najstarsze kościoły parafialne (Tyniec i Morawica). Poza władzą ksiąząt oświęcimskich (od 1445 r. zatorskich) znajdowała się tzw. włość trzebońska, zwana także włością Radwanitów⁹. Ziemia zatorska była ograniczona od północy rzeką Wisłą (stanowiącą w średniowieczu istotną barierą osadniczą i komunikacyjną)¹⁰, a od południa pasmem Beskidów. Od zachodu zatorszczyzna sąsiadowała z „właściwą” ziemią oświęcimską, nie mając żadnych granic naturalnych. Granica jednostek kościelnych została poprowadzona przed 1325 r. z pozostawieniem po stronie zatorskiej parafii w Polance Wielkiej, Głębowicach, Nidku i Wieprzu. Po stronie wschodniej najdalej wysunięte parafie, co do których możemy stwierdzić prawa ksiąząt zatorskich, tworzyły linię Krzęcin–Zygodowice–Witanowice–Barwałd–Stronie. Teren parafii krzęcińskiej sąsiadował ze wspomnianą wyżej włością trzebońską, nad którą nie mieli żadnej zwierzchności księżęta śląscy. W skład tej włości wchodziły parafie w Pobiedrze i Zebrzydowicach, zaliczone w 1325 r. do dekanatu zatorskiego. Do tego dekanatu należały także „tynieckie” parafie nad rzeką Skawinką – w Radziszowie i Woli Radziszowskiej¹¹. Po wyłączeniu zatem 14 parafii z części tyniecko-morawicko-krzeszowickiej i włości trzebońskiej, w świetle spisu z lat 1325–1327, na terenie tzw. ziemi zatorskiej można zlokalizować 23 kościoły.

⁸ Chachaj podaje, że „istotne znaczenie dla naszych rozważań miał fakt podziału dekanatu zatorskiego na część śląską i krakowską”. Zob. J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 225. Takiego podziału jednak nie było, autor wyraża się nieprecyzyjnie. Dekanat zatorski był niepodzielony i w całości podlegał biskupowi krakowskiemu. Inną kwestią są natomiast stosunki własnościowe czy szerzej – polityczne. Pewna część terytorium określanego przez dekanat podlegała księżętom oświęcimskim.

⁹ O tej enklawie pisał Oskar Halecki w artykule *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny” 1913, t. 27, nr 3–4, s. 283 i 315. Obfitość źródeł, którymi historycy dysponują dzisiaj, pozwoliłaby na nowe studium o włości trzebońskiej.

¹⁰ Możliwość przedostawania się na drugi brzeg dawały tzw. przeprawy (*transiti navalis*), które w średniowieczu spotykało się stosunkowo rzadko, a jeszcze rzadsze były mosty. Jedyną wczesnośredniowieczną przeprawą wiślaną funkcjonowała w Tyńcu, pod skałą, na której wznosi się opactwo benedyktynów. Tędy biegła najstarsza droga z Krakowa do Oświęcimia, a stamtąd na Morawy. Zob. B. Wyrozumski, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław 1977, s. 50. Ze świetnie zapowiadających się studiów nad przeprawami wiślanymi Andrzej Jureczko opublikował niestety tylko część – *Średniowieczne mosty i przewozy na górnej Wiśle (na wschód od Krakowa)*, w: *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*, red. F. Kyrk, Warszawa 1990, s. 7–37 – zwracając uwagę na „osadotwórczą rolę przewozu” (zob. ibidem, s. 8). Rola Wisły w rozwoju osadnictwa i sieci dróg ziemi zatorskiej czeka na swojego badacza.

¹¹ Parafię Radziszów Jan Długosz wymienia kilkakrotnie jako podległą opactwu benedyktynów w Tyńcu. Zob. *DLb*, t. 1, s. 70; *DLb*, t. 2, s. 134. Tak samo ujmuje parafię w Woli Radziszowskiej. Zob. *DLb*, t. 2, s. 135. Nie napotkałem nigdzie u Długosza na zaliczenie Radziszowa i Woli Radziszowskiej do „dystryktu zatorskiego”, nie wiem zatem, na jakiej podstawie zalicza się czasem, z powołaniem na Długosza, parafię Radziszów do dystryktu zatorskiego. Długosz daje wykaz parafii na terenie *dystryktu zatorskiego*. Zob. *DLb*, t. 1, s. 80–84.

W poniższej tabeli zestawilem informacje o parafiach położonych w ziemi zatorskiej, występujących w spisie z lat 1325-1327. Jak już wspomniałem, jego autor nie uszeregował parafii według jakiegoś dającego się rozpoznać kryterium. Ułożyłem je według wielkości dochodów parafii, od największych do tych, które wówczas w ogóle dochodów nie miały¹².

Tab. 1. Kościoły w ziemi zatorskiej według wielkości dochodów parafii w latach 1325-1327

Nazwa dzisiejsza	Nazwa w 1325 r.	Dochody parafii (w grzywnach)	Opłata dla papieżstwa (grzywny/skojce/denary)
Mucharz	<i>Muchar</i>	15	1/19/5
Polanka Wielka	<i>Polenka</i>	7	0/10/2
Spytkowice	<i>Spichowicz</i>	6	0/17/7
Wieprz	<i>Weprez</i>	6	0/17/7
Zator	<i>Zathor</i>	5	0/14/10
Piotrowice	<i>Petrowicz</i>	3,5	0/10/2
Gierałtowice	<i>villa Gerardi</i>	3,5	0/10/2
Jaroszowice	<i>Zarissow</i>	3	0/8,5/4
Witanowice	<i>villa Wriderici seu Witanowicz</i>	3	0/8,5/4
Barwałd Dolny	<i>Barwald</i>	2,5	0/7/6
Frydrychowice	<i>Wridirichowicz</i>	2,5	0/7/6
Przeciszów	<i>villa Hertmanni</i>	2,5	0/3/2
Woźniki	<i>Woznik</i>	2,5	0/7/6
Głębowice	<i>Glambowicz</i>	2 i 18 skoicy	0/7/22
Stronie	<i>Stronow</i>	2	0/5/18
Krzęcin	<i>Crenczin</i>	1,5	0/4,5/2
Nidek	<i>Nidek</i>	1,5	0/2/6
Radocza	<i>Mathei villa</i>	1,5	Deserta est 2 sk i 6 den
Graboszyce	<i>Grabssicz</i>	1,5	0/7/6
Zygodowice	<i>Villa Zebotonis</i>	1,5	0*
Inwałd	<i>Helwand</i>	1 i 6 skoicy	0/1/20
Wadowice	<i>Wadowicz</i>	0	0**
Palczowice	<i>Palzowicz</i>	***	0****

Źródło: MPV, t. 1, s. 127-131.

Legenda:

- * – *pauper nihil solvit* (biedny nic nie zapłacił).
- ** – nic nie zapłacił, kościół filialny do parafii Mucharz.
- *** – parafia nie ma dochodów.
- **** – nic nie zapłacił.

¹² Pominąłem w moich rozważaniach imiona proboszczów odnotowane w spisie w latach 1325-1327, gdyż nie wnoszą one nic do kwestii początków organizacji kościelnej. Sygnalizuję jednak, że powinny się one stać punktem wyjścia do badań nad średniowiecznym duchowieństwem ziemi zatorskiej.

Historycy osadnictwa zakładają niekiedy, że wielkość dochodów parafii odzwierciedla stan jej zaludnienia, co prowadzi do kolejnego założenia, a mianowicie, że największe zaludnienie może cechować rejony o najstarszym osadnictwie. To teoretyczne założenie czasami okazuje się błędne, co pokazują np. miasta zakładane w XIII w. na surowym korzeniu lub na terenie dawnych wsi, które wkrótce dystansują pod względem zaludnienia znacznie od nich starsze rejony osadnictwa. Wielkość dochodów poszczególnych parafii w wykazie z lat 1325-1327 odzwierciedla stan osadnictwa i stanowi jedyne widoczne kryterium pozwalające na uszeregowanie parafii według jakiegoś klucza. Konieczne jest uwzględnienie wzmianek źródłowych z okresu przed 1325 r., których jednak nie ma wiele. Nie dotrwał do naszych czasów żaden dokument fundacyjny kościoła parafialnego z tego najwcześniejszego okresu¹³. Brak także wczesnych dokumentów ukazujących stosunki własnościowe, a to z nich można czerpać przesłanki dla hipotez, czy dany kościół był fundacją książęcą czy rycerską. Dokumenty ukazujące stosunki własnościowe pochodzą dopiero z XIV-XV w. Szczególnie cenny jest dokument z 1396 r., który ujawnia całkiem sporą jeszcze domenę książęcą w ziemi zatorskiej¹⁴.

Tak jak ująłem to w tabeli, w takiej też kolejności omówię wzmianki źródłowe przydatne dla dociekań o początkach poszczególnych kościołów. Posiłkować się będę danymi o wezwaniu kościoła, to pojawia się już bowiem przy jego fundacji i jest elementem trwałym¹⁵, oraz danymi o zasięgu poszczególnych okręgów parafialnych. Należy pamiętać, że najwcześniejsze informacje o wielkości okręgów pochodzą głównie z XV w., a nawet niekiedy należy się wspierać źródłami z XVI w. Pojawia się zatem problem adekwatności tych danych dla stosunków z XIII w. czy pierwszej ćwierci XIV w. Koniecznością jest zebranie wzmianek źródłowych dla poszczególnych parafii, gdyż mogą one dostarczyć przesłanek dla wyodrębnienia parafii wielowioskowych, uznawanych przez historyków za najstarsze¹⁶.

¹³ Jako przykład (niestety z okresu po 1325 r.) przytoczę dokument fundacyjny kościoła parafialnego w Tłuczaniu wystawiony przez biskupa Bodzętę w 1353 r. Zob. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1-4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876-1905 (dalej *KMp.*), t. 1, nr 234, w którym znajduje się zarówno dokładna i szczegółowa adnotacja o wezwaniu kościoła, jak i opis zasięgu parafii i uposażenie majątkowe.

¹⁴ *KMp.*, t. 4, nr 1038. W odniesieniu do wsi należących do rycerstwa wzmianki poświadczające tę własność pochodzą w większości przypadków dopiero z okresu po 1327 r. Por. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 41-42.

¹⁵ J. Rajman, *Ocena wiarygodności informacji Długosza o patrociniach w diecezji krakowskiej*, w: *Jan Długosz – 600-lecie urodzin. Region – Polska – Europa w jego twórczości*, red. J. Maciejewski i in., Toruń–Bydgoszcz 2016, s. 9-30.

¹⁶ Parafie tzw. wielowioskowe uchodzą w literaturze naukowej za najstarsze. Przykładowo wskażę parafię kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Oświęcimiu obejmującą około 20 miejscowości (por. J. Rajman, *Kościół średniowiecznego Oświęcimia [do końca XVI wieku]*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 343-390); parafię św. Bartłomieja w Morawicy, obejmującą 12 wiosek (w zawiślańskiej części dekanatu zatorskiego, por. J. Kurtyka, *Tęczyński. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 117); parafię św. Jakuba w Więclawicach koło Krakowa, która obejmowała 17 wsi, (por. J. Laberschek, *W średniowieczu*, w: K. Tunia, J. Laberschek, M. Wyżga, *Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice*, t. 1: *Do schyłku XVIII wieku*, Kraków 2014, s. 57).

Uwagę zwracają olbrzymie dochody parafii w Mucharzu. Oszacowana w 1325 r. na 15 grzywien¹⁷ (trzy razy więcej niż Zator) okazuje się najbogatszą w regionie. Źródła wskazują, że obejmowała ona przed 1325 r. rejon ludny i dobrze zagospodarowany. Wieś, położona w górnym biegu Skawy, około 25 km na południe od Zatora, stanowiła rubież południową zatorszczyzny. Dokument księcia krakowskiego Bolesława Wstydlwego z 1254 r. oraz niektóre późniejsze¹⁸ pisma potwierdzają, że klasztor norbertanek na Zwierzyńcu posiadał Mucharz wraz z karczmą, lasem, łąkami i oboma brzegami Skawy¹⁹. Pierwszą wzmiankę o kościele w Mucharzu przynosi dopiero dokument księcia oświęcimskiego z 1324 r. (formuła *per manus*) sporządzony przez Jana, plebana w Mucharzu, zarazem kapelana książęcego²⁰. Nie znajdziemy tu informacji, czyją fundacją był ten kościół. W interpolowanym dokumencie z 1389 r. uposażenie kościoła w Mucharzu zatwierdzał książę oświęcimski Jan III²¹. W XV w. prawo patronatu kościoła mucharskiego należało do klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu. Mam jednak wątpliwości co do tego, czy klasztor był fundatorem parafii. Zaryzykowałbym hipotezę, że kościół w Mucharzu pełnił funkcję fundacji książęcej, może nawet z końca XII w.²² Na podstawie zapisu z 1472 r. można obliczyć, że parafia mucharska obejmowała nie mniej niż 6, a zapewne 11 wsi²³. Nie wchodząc w szczegóły, należy wskazać, że część z nich z pewnością była wynikiem rozwoju osadnictwa od drugiej połowy XIV w., na co wskazują informacje o poszczególnych wsiach. Zagęszczanie się osadnictwa nie tylko sprzyjało kształ-

¹⁷ Warto wskazać, choć dotyczy to innego niż tytułowy zagadnienia, że w 1420 r. dochody parafii mucharskiej oszacowano na osiem grzywien, (zob. M. Schmidt, *Mucharz*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* [dalej *SHG*], cz. 5, z. 1, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2016), co jest śladem wydzielania z jej obszaru nowych parafii (o tym zjawisku pisał Chachaj w dziele *Rozwój sieci parafialnej...*, op. cit., s. 34).

¹⁸ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (dalej *KK*), t. 1-2, nr 40, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874-1883; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 232, 253-254. Autor pisze, że książę Bolesław Wstydlwy nadał wieś Mucharz klasztorowi norbertanek na Zwierzyńcu. Wniosek ten jest błędny, gdyż dokument Bolesława Wstydlwego z 1254 r. to tylko książęce potwierdzenie stanu majątkowego klasztoru. Klasztor został założony około 1160 r., darowizny powinno się datować na okres fundacji, a nie są późniejsze niż druga połowa XII w. Zob. J. Rajman, *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993, s. 38-54. Dokument z 1254 r. nie zawiera żadnych informacji ani o darczyńcy, ani o tym, kiedy wieś została nadana klasztorowi.

¹⁹ *KK*, t. 1, nr 40; W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 12-13; J. Rajman, *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu...*, op. cit., s. 47.

²⁰ *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego* (dalej *ZMog.*), nr 53, wyd. E. Janota, Kraków 1867. Tenże pleban Jan pojawił się w 1328 r. jako kapelan księcia Jana oświęcimskiego, *ZMog.*, nr 56. Por. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 11.

²¹ Pełną treść tego fałszyfikatu opublikowano w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” z 1861 r., na s. 225-228.

²² Wśród licznych składników uposażenia zwraca uwagę dziesięcina ze wsi Skawce, wybierana po połowie przez plebana mucharskiego i prepozyta kolegiaty św. Floriana na Kleparzu, fundacji księcia Kazimierza Sprawiedliwego. Por. M. Schmidt, *Mucharz*, op. cit., s. 87-92. Choć notuje to dopiero Długosz, było to niewątpliwie bardzo stare zobowiązanie dziesięcinne. Upatrywałbym w tym wskazówki za wczesną metrykę kościoła w Mucharzu.

²³ W 1472 r. pleban mucharski pobierał meszne w Mucharzu, Śleszowicach, Zembrzycach, Skawcach, Tomicach i Radoczach, a tzw. stołowe w Tarnawie, Sucheju, Ostalówce, Dąbrówce i Świnnej Porębie. Zob. M. Schmidt, *Mucharz*, op. cit., s. 87-92.

towaniu się nowych okręgów parafialnych (np. w Zembrzycach w 1530 r.), ale także przyczyniało się do płynnej przynależności parafialnej²⁴. Odbiciem tych procesów była również zmienność dochodów plebana mucharskiego. W późnym średniowieczu okręg parafii Mucharz skupiał aż 15 wsi. Choć jest to stan odnotowany przez źródła późnośredniowieczne i część z tych wiosek powstała z całą pewnością po 1325 r., to jednak prawdopodobnie już w XIII w. okręg parafialny był wielki, skoro dochody wynosiły aż 15 grzywien. Wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny odnotował Długosz.

Łatwo zauważyć, że parafia Mucharz pod względem wysokości dochodów wyraźnie odstaje od innych. Kolejne posiadają dochody o połowę lub 2/3 mniejsze od niej. W tej grupie – parafii z dochodami od pięciu do siedmiu grzywien – znajdują się Zator, Spytkowice, Wieprz i Polanka Wielka. Zator został po raz pierwszy wymieniony w dokumencie księcia opolskiego Kazimierza, noszącym datę 1 sierpnia 1228 r.²⁵ Jest on od dawna doskonale znany badaczom, którzy czerpią z tego niezwykle treściwego dokumentu pełnymi garściami, informacje bowiem zawarte w tym tzw. falsyfikacie (nie wszyscy się z tą klasyfikacją zgadzają²⁶) uchodzą za wiarygodne. O dokumencie tym można by dywagować długo, nas interesuje Zator, który w tym dokumencie figuruje jako część wielkiego nadania księcia opolskiego Kazimierza dla Klemensa, wojewody opolskiego i dla jego brata Wierzbięty. Było to wynagrodzenie za ich szczególne usługi oddane księciu opolskiemu. Nadanie to obejmowało m.in. Kęty oraz kilka wsi nad Skawą²⁷. Zator i inne dobra Klemens przekazał ufundowanemu przez siebie (po 1228, a przed 1238 r.) klasztorowi Benedyktynek w Staniątkach²⁸. Fakt posiadania Zatora przez klasztor potwierdza dokument księcia krakowskiego Konrada Mazowieckiego z 1242 r.²⁹ Później nadal pozostawał w rękach benedyktynek. Na prośbę przeoryszy Wiseniegi książę opolski Władysław zgodził się, aby klasztor lokował tę wieś na prawie niemieckim, co zostało sformułowane w dokumencie księcia z 28 maja 1260 r. Jest w nim wyraźnie mowa o Zatorze jako wsi należącej do klasztoru oraz o pozostawianiu tej miejscowości w obrębie władztwa

²⁴ Długosz odnotował w parafii mucharskiej tylko Mucharz, Roków i Skawce. Zob. *DLb*, t. 1, s. 480; *DLb*, t. 3, s. 67. W XVI w. w skład parafii, oprócz Mucharza, wchodziły Śleszowice, Zembrzyce, Roków, Skawce, Tomice, Radocza, Tarnawa, Jaszczorowa, Brańkówka, Sucha, Ostalówka, Dąbrówka, Świnna Poręba i Zagórze. Zob. M. Schmidt, *Mucharz*, op. cit., s. 87-92.

²⁵ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej *SU*), t. 1, nr 291, Graz-Köln-Wien 1963-1988. Stare wydanie: *Kodeks dyplomatyczny Polski* (dalej *KPol.*), t. 3, nr 11, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858.

²⁶ Winfried Irgang, wydawca dokumentu (zob. *SU*, t. 1, nr 291), umieścił go wśród autentyków. Ostatnio dokument ten omówił od strony źródłoznawczej M.L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, Wrocław 1999, s. 15-16.

²⁷ *SU*, t. 1, nr 291. Z dokumentu z 1228 r. wynika zatem, że tereny od Oświęcimia do Skawy znajdowały się we władaniu księcia opolskiego. Pomijam w tym miejscu omawianie przemian politycznych na tym terenie. Zob. J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000.

²⁸ B. Ulanowski, *O założeniu i uposażeniu klasztoru Benedyktynek w Staniątkach*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1891, t. 28, s. 65.

²⁹ *KMp.*, t. 2, nr 419; *SU*, t. 2, nr 240; *DLb*, t. 3, s. 298.

księcia opolskiego³⁰. Nie ma w nim niestety żadnych szczegółów dotyczących planowanej lokacji, brak także późniejszych wzmianek źródłowych, które pozwoliłyby wnioskować, że zakonnice lokację przeprowadziły bądź nie³¹.

Wzmianka o kościele w Zatorze pojawiła się po raz pierwszy w dokumencie lokacyjnym tego miasta, który wystawił w 1292 r. w Oświęcimiu książę Mieszko cieszyński³². Po wyliczeniu składników uposażenia wójtów książę postanawia, że „kościółowi tam wybudowanemu przyznaje wieczyście jeden łan wolny od czynszu”³³. Stajemy przed problemem interpretacji formularza lokacyjnego i mało wymownego zapisu. Za innymi badaczami przyjmuję, że mowa tu o kościele już istniejącym³⁴. Doskwiera jednak lakoniczność tej wzmianki i brak choćby takiego określenia jak *kościół nasz*. W 1312 r. wzmiankowani zostali Henryk pleban i zagadkowy Henryk „zwany z Bretmannsdorf”, obaj rezydujący w Zatorze³⁵. Pierwszy z tych Henryków to niewątpliwie proboszcz kościoła w Zatorze, zapewne pełniący również funkcję dziekana. Dopiero z okresu po 1325 r. mamy wiele wzmianek o kościele zatorskim. Poszukujemy wśród nich takich, które mogą rzucić jakieś światło na kwestię początków świątyni. W dokumencie Wacława księcia zatorskiego z 21 października 1465 r. poświadczono jest wezwanie św. Jerzego Męczennika kościoła w Zatorze³⁶,

³⁰ SU, t. 3, nr 317. Dokument ten zawiera sporo szczegółów dotyczących włości klasztornej i relacji klasztoru w Staniątkach z księciem opolskim. Klasztor otrzymał prawo lokowania na prawie niemieckim dwóch swoich wsi – Zatora i Łędzin (na północny-wschód od Pszczyny). Tę drugą klasztor staniątecki posiadał od 1242 r. (zob. KMP., t. 2, 419), ale była ona również położona w księstwie opolskim.

³¹ B. Ulanowski, *O założeniu i uposażeniu...*, op. cit., s. 55-58 (pisał o „zamiarze” lokacji); F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985, s. 302; Z. Perzanowski, *Dawny Zator, w: Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski i in., kom. red. K. Bączkowski i in., Kraków 1995, s. 394. Autorzy tych źródeł pisali, że Zator został po 1260 r. przeniesiony na prawo niemieckie, przyjmując zatem, choć bez argumentacji, że benedyktynki zrealizowały swój zamiar. Wykluczyć tego, rzecz jasna, nie można. Jest jednak moim zdaniem możliwe, że niepowodzenie lokacji i poniesione w związku z tym koszty mogły być przyczyną oddania przez klasztor wsi księciu opolskiemu (w zamian za inną – takich zamian klasztor już wcześniej dokonywał). Inna możliwa droga przejścia Zatora pod panowanie księcia opolskiego może się wiązać z efektem wojny przeciwko księciu krakowskiemu w 1273 r. Dodam jeszcze, że w dokumencie księcia Mieszka z 1292 r., kiedy Zator miał być lokowany jako miasto, nie ma wzmianki o jakiegokolwiek wcześniejszej inicjatywie osadniczej.

³² *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej ZDM), t. 4, nr 885, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Kraków–Wrocław 1962-1975; SU, t. 6, nr 74.

³³ *Ibidem, ecclesiae etiam ibidem constructae alterum dimidium mansum Franconicum perpetuo liberum assignamus*. Wzmianka ta jest znana od dawna w literaturze przedmiotu. Zob. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 19; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji...*, op. cit., s. 303; Z. Perzanowski, *Dawny Zator*, op. cit., s. 399.

³⁴ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji...*, op. cit., s. 303; Z. Perzanowski, *Dawny Zator*, op. cit., s. 399. Należy całkowicie wykluczyć, że kościół zatorski był fundacją klasztoru w Staniątkach. Bez komentarza pozostawił wzmiankę o kościele Kuhn w dziele *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 19.

³⁵ Wymienieni zostali wśród świadków dokumentu Gerlacha wójta Wieliczki, wystawionego na zamku Lipowiec. Zob. *ZMog.*, nr 47.

³⁶ Dokument ten został wydany w zbiorze Stanisława Kurasia. Zob. S. Kuraś, *Statuty i przywileje bractwa kapłanów dekanatu zatorskiego*, „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 4; Zbigniew Perzanowski powołuje się dopiero na dokument z 1469 r. jako pierwszą wzmiankę o wezwaniu kościoła w Zatorze. Zob. Z. Perzanowski, *Dawny Zator*, op. cit., s. 399, przyp. 65.

które z całą pewnością pojawiło się przy fundacji. W dokumencie księcia zatorskiego Kazimierza z 1468 r. wymieniono miasto Zator i siedem wsi wchodzących w skład parafii³⁷. Długosz wzmiankuje murowany kościół w Zatorze jako pozostający pod patronatem książąt zatorskich, nie podaje jego wezwania³⁸.

Wezwanie św. Jerzego w diecezji krakowskiej pojawiło się po raz pierwszy w 1229 r.³⁹ w odniesieniu do jednej z rotund na wzgórzu zamkowym Krakowa. Czas jej powstania nie jest definitywnie ustalony, wnosić wszakże wolno, że jako świadectwo kultu św. Jerzego założono ją w XI, najpóźniej w XII w. Ważną korelacją może być i to, że wawelska rotunda była własnością opactwa benedyktynów w Tyńcu. Jest to jedna z hipotetycznych dróg, którą wezwanie św. Jerzego mogło przedostać się na teren dekanatu zatorskiego (przypomnę, że Tyniec również wchodził w skład tego dekanatu).

Dla ustalenia hipotetycznego czasu powstania kościoła w Zatorze pomocne mogą być pośrednie przesłanki. Znaleźiska archeologiczne na terenie Zatora datowane są ogólnie na średniowiecze⁴⁰. Brak takich, które mogłyby być datowane na okres XI-XII w., a więc wczesnośredniowiecznych, to dotkliwa luka. Mogą ją wypełnić dopiero systematyczne wykopaliska. Ważną przesłanką jest również to, że Zator stanowił od wczesnego średniowiecza komunikacyjne centrum, tędy bowiem przebiegała droga z Krakowa (przez Tyniec) do Oświęcimia i dalej na Morawy, a także droga na południe wzdłuż Skawy (karczma w Mucharzu wzmiankowana w 1254 r. ma niewątpliwie związek z tą drogą)⁴¹. Zator był niezbędną osadą postojową, jeśli monarcha chciałby się wybrać z Krakowa do grodu w Oświęcimiu. Skoro zatem typowałem kościół w Mucharzu na fundację z XII w., to tym bardziej kościół św. Jerzego w Zatorze mógł być fundacją książąt krakowskich najpóźniej z XII w., możliwe, że nawet o wiek wcześniejszą⁴².

O początkach kościoła w Spytkowicach również mamy niewiele źródeł. Osada otwarta w Spytkowicach powstała w miejscu, w którym znajdowało się

³⁷ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. Materiały do *KMp.*, t. 5, nr 812, źródło: <http://www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html>. Były to Trzebieńczyce, Wiglowice, Grodzisko, Laskowa, Smolice, Rudze i Podolsze. Zbieżny z tym wykaz wsi parafialnych zamieścił także Długosz. Zob. *DLb*, t. 1, s. 80-82; *DLb*, t. 2, s. 228. W 1529 r. wzmiankuje się wyjątkowo nie meszne, a tzw. *columbatio*, czyli koledę z Zatora, Podolsza, Wiglowic i Rudzy. Zob. *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. *Liber retaxationum*) [dalej LR], wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968, s. 50.

³⁸ *DLb*, t. 1, s. 80; *DLb*, t. 2, s. 228.

³⁹ *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tyńskiego*, nr 11b, wyd. S. Kętrzyński i S. Smolka, Lwów 1875.

⁴⁰ Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Krakowie, Kartoteka Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej AZP), nr obszaru 104-51, stan 2, stan 3 (zamek średniowieczny). Z terenu wsi Rudze, AZP, obszar 104-51, stanowisko 1 pochodzą średniowieczne kafle i ceramika.

⁴¹ B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej...*, op. cit., s. 46, 50, 87.

⁴² Hipotezę, że kościół w Zatorze istniał już w XII w. przedstawił Perzanowski. Oparł go na przeświadczeniu, że wezwanie św. Jerzego nadawano kościołom w tym stuleciu. W pracy tej jednak, poza zacytowaniem hasła z *Lexikon für Theologie und Kirche* (t. 4, Freiburg 1932, s. 393), nie ma żadnych odniesień do badań nad rozwojem kultu św. Jerzego w Polsce średniowiecznej. Zob. Z. Perzanowski, *Dawny Zator*, op. cit., s. 399.

grodzisko wczesnośredniowieczne⁴³. O jej rozwoju w XII-XV w. świadczą znaleziska ceramiki datowanej ogólnie jako wczesno- i średniowieczne⁴⁴. Spytkowice pojawiły się w źródłach w przy okazji opisu sensacyjnych wydarzeń. W 1228 r. w *Roczniku kapituły krakowskiej*, wiarygodnym źródle z XIII w., napisano o schwytaniu księcia Henryka Brodatego przez księcia Konrada Mazowieckiego⁴⁵. Wiadomość o pojmaniu, odnosząca się faktycznie do początku 1229 r., dostała się do sporządzonego pod koniec XIII w. Żywota św. Jadwigi⁴⁶. W źródłach tych, powstałych niezależnie od siebie, nie ma żadnych szczegółów topograficznych. Co ciekawe, pojawiły się one w napisanej na Śląsku około 1290 r. *Kronice polskiej*. Podała ona, że stało się to w miejscu opustoszałym w pobliżu brodu na Wiśle, w miejscowości *Spitovicz*. Z całą pewnością chodzi tu o nasze Spytkowice. Kronikarz twierdził także, że książę Henryk zwołał tu radę z możnymi ziemi krakowskiej, ale został przez nich zdradzony i książę Konrad porwał Henryka, gdy ten uczestniczył w mszy świętej⁴⁷. Pojmanie księcia podczas mszy nasunęło niektórym badaczom domysł o istnieniu kościoła w Spytkowicach⁴⁸. Wysunięto także inny argument, a mianowicie, że książę mógł uczestniczyć w nabożeństwie odprawianym przy przenośnym ołtarzu oraz że nie dysponujemy źródłem pisanym poświadczającym w XIII w. istnienie kościoła⁴⁹. Zjazd miał bardzo duże znaczenie polityczne. Odbył się w styczniu 1229 r.⁵⁰, co raczej wyklucza mszę w namiocie przy przenośnym ołtarzu. Należy się, oczywiście, zgodzić z argumentami, że źródła opisujące ten zjazd nie wzmiankują kościoła.

O Spytkowicach wiadomo, że przed 1284 r. nastąpiła lokacja tej wsi na prawie niemieckim, o czym świadczy wzmianka o łanach kmiecyh⁵¹. Liczne źródła poświadczają przynależność Spytkowic do domeny książęcej⁵², a w dokumencie z 1377 r. czytamy o czci książąt oświęcimskich dla św. Katarzyny,

⁴³ AZP, obszar 104-52, stanowisko nr 1. Zob. M. Gedl, *Systematyczne badania poszukiwawcze w południowo-zachodniej Małopolsce w 1964 roku*, „Sprawozdania archeologiczne” 1969, t. 20, s. 354.

⁴⁴ AZP, obszar, nr 103-52. Ułamki naczyń z wczesnego średniowiecza odnalezione na stanowisku 2, jw. stanowisko 1, 16, 34 i 40 osada średniowieczna, a także stanowisko nr 41 (dwór obronny średniowieczny).

⁴⁵ *Rocznik kapituły krakowskiej*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, w: *Monumenta Poloniae Historica* (dalej MPH), t. 5, Warszawa 1978, s. 75.

⁴⁶ *Vita sanctae Hedwigis ducisse Silesiae*, wyd. A. Semkowicz, w: MPH, t. 4, Lwów 1884, s. 524.

⁴⁷ *Kronika polska*, wyd. L. Cwikliński, w: MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 592, 642, 649.

⁴⁸ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 236; J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, op. cit., s. 53.

⁴⁹ P. Stanko, *Dzieje wsi i parafii Spytkowice koło Zatora do końca XVI w.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 23; Dorota Żurek uznaje za pierwszą wiarygodną informację o kościele spytkowickim wzmiankę z lat 1325-1327. Zob. D. Żurek, *Parafie Spytkowice, Bachowice i Ryczów w średniowieczu i początkach epoki nowożytnej. Źródła do badań i kształtowanie się okręgów parafialnych*, „Rocznik Spytkowicki” 2022, t. 1, s. 8-25.

⁵⁰ B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006, s. 298.

⁵¹ SU, t. 5, nr 161. Czytamy w nim, że książę oświęcimski Przemysław otrzymał od opactwa w Mogile 6 łanów *in Spitcoviz*, a w zamian dał cystersom 16 łanów lasu koło wsi Łączany.

⁵² Akt hołdu lennego księcia oświęcimskiego Jana I z 1327 r. Zob. *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter* (dalej LuBS), t. 1-2, Leipzig 1881-1883, s. 577; dokument księcia Jana III z 1396 r. Zob. *KMp.*, t. 4, nr 1038.

patronki kościoła spytkowickiego. Tym skwapliwiej książę Jan III potwierdził uposażenie tego kościoła⁵³, dając tym samym dowód, że była to fundacja jego przodków. Także z dzieła Długosza wiadomo, że kościół w Spytkowicach miał wezwanie św. Katarzyny, a prawo patronatu należało do książąt zatorskich (a więc potomków książąt oświęcimskich). Parafia była niewielka, obejmowała tylko dwie wsie będące własnością książęcą⁵⁴. Nie ulega wątpliwości, że kościół ten ufundowali książęta oświęcimscy, przodkowie Jana III. Konkluzja ta stwarza zasadniczy problem w odniesieniu tej fundacji do okresu przed 1228 r.

Inny, znacznie poważniejszy kłopot tkwi w wezwaniu kościoła, bowiem dedykacja św. Katarzyny należy w diecezji krakowskiej do stosunkowo późnych. Pierwszą jest ołtarz w katedrze wzmiankowany w 1325 r.⁵⁵ Przypuszczam zatem, że kościół w Spytkowicach powstał w latach 1320-1325 w związku z planowanym założeniem miasta⁵⁶. Jego fundatorem był zapewne książę oświęcimski Jan I, który od 1321 r. zasiadał w kapitule katedralnej jako scholastyk. W tym widziałbym drogę przeszczerpienia z Krakowa kultu św. Katarzyny. Z całą pewnością należy go wykluczyć z rozważań o mszy z udziałem księcia Henryka. Czy zatem wzmianka *Kroniki*, że książę Henryk tuż przed porwaniem uczestniczył w mszy świętej, służy tylko udratyzowaniu relacji? Przypomnę, że śląska *Kronika polska* lokalizowała słuchanie mszy w Spytkowicach, ale w okolicy opuszczonej, w pobliżu brodu na Wiśle. Ta lokalizacja znacznie lepiej odpowiada nadwiślańskiemu Miejscu niż Spytkowicom – te bowiem położone są w odległości 3 km od Wisły. W Miejscu istniał kościół pw. Najświętszej Marii Panny⁵⁷, o którego początkach wprawdzie nic nie wiemy, ale wezwanie to znacznie lepiej odpowiada klimatowi religijnemu pierwszej połowy XIII w. niż wezwanie św. Katarzyny. Autor *Kroniki polskiej*, piszący około 1290 r., ujął to wydarzenie jako dziejące się w Spytkowicach, w czym tak bardzo się nie pomylił⁵⁸. Odpowiedź na pytanie, czy ta nowa hipoteza przybli-

⁵³ ZDM, t. 1, nr 152. W 1376 r. książę Jan wystawił dokument w dniu święta św. Katarzyny. Zob. ZDM, t. 4, nr 1029. Plebani spytkowiccy zajmowali ważne miejsce w otoczeniu książąt oświęcimskich. W 1364 r. pleban Michał był pisarzem książęcym (zob. ZDM, t. 1, nr 110), w 1380 r. funkcję tę pełnił pleban Wacław (zob. ZDM, t. 4, nr 1056). W księdze uposażeń diecezji krakowskiej z 1529 r. (zob. LR, s. 93) podano, że pleban Spytkowic pobiera meszne ze Spytkowic, Bachowic i Miejsca.

⁵⁴ Spytkowice i Bachowice. Zob. DLb, t. 1, s. 80; DLb, t. 2, s. 229-230. Własność książęcą potwierdza dokument z 1396 r. Zob. KMP., t. 4, nr 1038.

⁵⁵ J. Rajman, *Średniowieczne patronia krakowskie*, Kraków 2002; por. M. Spórna, *Patrocinia św. Katarzyny Aleksandryjskiej w archidiakonacie krakowskim i na ziemi sądeckiej do 1539 roku*, „Almanach Sądecki” 2010, nr 3-4, s. 3-13.

⁵⁶ Spytkowice wzmiankowane są w 1327 r. jako *oppidum*, czyli miasteczko. Zob. LuBS, t. 2, s. 577.

⁵⁷ Kościół w Miejscu, wzmiankowany dopiero w 1440 r., był narażony na wylewy Wisły. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że okresowo zniknął pod wodą. Parafię we wsi Miejsce, przy kościele pw. Najświętszej Marii Panny, jednowioskową, wymienił Długosz w opisie z lat 1470-1480. Patronat nad nią sprawowali książęta zatorscy. Zob. DLb, t. 1, s. 80; DLb, t. 2, s. 230. Źródła i ich omówienie dał: J. Laberschek, *Miejsce*, w: SHG, cz. 4, z. 2, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2011, s. 423-24, tam dalsza literatura.

⁵⁸ W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik der schlesischen Piasten im 13. Jahrhundert, vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 1971, t. 29, s. 99. Kuhn uważał, że na terenie Miejsca powstało miasto lokacyjne w Spytkowicach. Autor ten był przekonany o tożsamości Miejsca i Spytkowic. Zob. Idem, *Siedlungsgeschichte de des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 39.

za nas do wyjaśnienia zagadki początku kościoła na tym terenie, mogą dać jedynie badania archeologiczne i analiza źródeł kościoła pw. Najświętszej Marii Panny.

Polanka Wielka i Wieprz znajdują się w zachodniej rubieży ziemi zatorskiej. Kościół w Polance Wielkiej poświęcony został po raz pierwszy w omawianym spisie z lat 1325-1327. Na podstawie dokumentu księcia oświęcimskiego Jana z 1396 r. można wnioskować, że była to Polanka zwana Starą i należała do książąt oświęcimskich⁵⁹. Była to parafia jednowioskowa⁶⁰, a jej centrum stanowił kościół pw. Najświętszej Marii Panny. Jednowioskową była także parafia w Wieprzu⁶¹, z drewnianym kościołem pw. Wszystkich Świętych⁶². W 1328 r. rycerz Dobesz został poświęcony jako właściciel Wieprza⁶³. Także w czasach Długosza wieś była własnością szlachecką⁶⁴.

Grupa parafii z dochodem 2-3,5 grzywny składała się z 10 wsi. Były to Piotrowice, Gierałtowice, Jaroszewice, Witanowice, Barwałd, Frydrychowice, Przeciszów, Woźniki, Głębówce i Stronie. Największą uwagę budzi kościół w Woźnikach, ma on bowiem najstarszą metrykę źródeł pisanych w ziemi zatorskiej. W dokumencie z 1242 r. jest mowa, że kasztelan krakowski Klemens Gryfita przekazał *Woznyk cum ecclesia* opactwu benedyktynów w Tyńcu, aby uzyskać inną wieś, którą ofiarował klasztorowi w Staniątkach⁶⁵. Wynika stąd, że Woźniki wraz z kościołem były przed 1242 r. własnością kasztelana Klemensa⁶⁶. Przypuszczać należy, że otrzymał je jako nadanie od księcia opolskiego Kazimierza około 1228 r. Fundatorem tego kościoła mógł być, zważywszy na przebieg drogi i funkcje transportowe Woźnik⁶⁷, jeden z książąt krakowskich w XII w. Spór o prawo patronatu do tego kościoła między opactwami w Tyńcu i Mogile nie ma nic wspólnego z kwestią fundacji⁶⁸. Długosz wymienił w Woźnikach drewniany kościół pw. Najświętszej Marii Panny, do którego prawo pa-

⁵⁹ *KMp.*, t. 4, nr 1038.

⁶⁰ *LR*, s. 181 (meszne tylko z Polanki).

⁶¹ W 1529 r. wykazano, że meszne jest pobierane tylko z Wieprza. Zob. *LR*, s. 111. Długosz (zob. *DLb*, t. 1, s. 81, 83; *DLb*, t. 2, s. 232) podał, że do parafii Wieprz należał Andrychów, ale wiadomość ta jest albo błędna, albo dotyczy tylko jakiegoś przejściowego okresu. Andrychów bowiem od 1335 r. miał własny kościół parafialny.

⁶² Pierwszą wzmiankę o wezwaniu podaje protokół po tzw. wizytacji radziwiłłowskiej z 1598 r. Zob. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej AKM), sygn. AVCap. 17, k. 154v.

⁶³ *ZMog.*, nr 56.

⁶⁴ Długosz (zob. *DLb*, t. 2, s. 232) odnotował jako właścicieli Wieprza Mikołaja i Stanisława herbu Grzymała oraz Mikołaja Szaszowskiego (herbu Kopacz). Potomkami pierwszych właścicieli mogli być tylko Grzymalicy, Szaszowscy bowiem pojawili się w ziemi zatorskiej dopiero w XV w.

⁶⁵ *KMp.*, t. 2, nr 441. Dokument podaje, że Klemens przekazał klasztorowi staniąteckiemu wieś Podłęże, *quam accepit pro (...) Woznyk cum ecclesia ab abbate Thyncensi*.

⁶⁶ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 252.

⁶⁷ W 1304 r. wzmiankowana jest droga prowadząca do Woźnik (zob. *ZMog.*, nr 46). Nie określono wówczas, skąd i dokąd droga ta prowadzi. Mowa jest o lesie między Łączanami a tą drogą oraz Bachowicami i Spytkowicami. Woźniki zalicza się do osad z ludnością służebną, zakładanych z woli panującego we wczesnym średniowieczu.

⁶⁸ *Zob. Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* (dalej ZDK), t. 1, nr 31 i 33, Lublin 1965. Pozostawiam na boku także kwestię, dlaczego w 1328 r. parafię Woźniki określono jako „Bachowice”. Zob. *MPV*, t. 1, s. 300. W Woźnikach istniała także część szlachecka należąca do Radwanitów, o czym świadczy wzmianka z 1328 r. o braciach Wyszku i Mikołaju. Zob. *ZMog.*, nr 56. Przy nadaniu swej części dla opactwa w Mogile bracia ci powołują się na zgodę księcia oświęcimskiego Jana.

tronatu ma opactwo cystersów w Mogile⁶⁹. Parafia obejmowała w czasach Długosza trzy wioski⁷⁰, z których jedna (Zygodowice) istniała przed 1325 r., toteż zapewne parafia obejmowała początkowo tylko Woźniki i Ryczów⁷¹.

Wszystkie pozostałe parafie poświadczone są po raz pierwszy w latach 1325-1327. Piotrowice, położone na zachód od Zatora, stanowiły własność książęcą⁷². Parafia była jednowioskowa⁷³, a kościół nosił wezwanie św. Piotra i Pawła⁷⁴. Wieś Przeciszów pojawiła się w źródłach po raz pierwszy w 1292 r. jako *Hartundisdorf* koło Zatora⁷⁵. Parafia, wzmiankowana w 1325 r. we wsi pod nazwą *villa Hartmanni*, powstała zapewne z fundacji książęcej, bowiem Przeciszów, jako *Przecznów*, występuje w wykazie wsi książęcych z 1396 r.⁷⁶ Obejmowała tylko Przeciszów⁷⁷. Drewniany kościół św. Jana Chrzciciela odnotowali wizytatorzy biskupi pod koniec XVI w.⁷⁸ Gierałtowice należały do własności książęcej⁷⁹, zapewne kościół również był fundacją książąt. Parafia obejmowała tylko tę wieś⁸⁰, a kościół miał wezwanie św. Marcina⁸¹. Także Jaroszwice, położone na prawym brzegu Skawy, były własnością książęcą⁸². Parafia po 1327 r. zanikła, a jej funkcję przejęła w XIV w. nowa parafia w Kleczy⁸³. Zagadkę stanowią losy kościoła w Jaroszwicach, który istniał zapewne jeszcze około połowy XIV w., nie zdążono jednak zanotować jego wezwania⁸⁴, a uposażenie przejęły

⁶⁹ *DLb*, t. 1, s. 83.

⁷⁰ Według Długosza (zob. *DLb*, t. 2, s. 234) w skład parafii wchodziły Woźniki, Zygodowice i Ryczów. Wszystkie trzy należały do opactwa cystersów w Mogile.

⁷¹ Wskazuje na to pobieranie w 1529 r. mesznego z Woźnik i Ryczowa. Zob. *LR*, s. 81. Odmiennie zostały ujęte Zygodowice, z których pleban woźnicki nie pobierał mesznego, a tylko tzw. stołowe.

⁷² *Kmp.*, t. 4, nr 1038.

⁷³ *LR*, s. 50 (meszne tylko z Piotrowic).

⁷⁴ AKM, AVCap. 17, k. 147.

⁷⁵ *ZDM*, t. 4, nr 885.

⁷⁶ *Kmp.*, t. 4, nr 1038. W 1364 r. kapłanem książęcym był Michał pleban w Przeciszowie. Zob. *ZDM*, t. 1, nr 110. Długosz (zob. *DLb*, t. 2, s. 230) odnotował w Przeciszowie dziedzica Mikołaja Myszkowskiego herbu Jastrzębiec. Zestawienie tej informacji z wzmianką o własności książęcej w 1396 r. stanowi instruktażowy przykład, że nie można bezkrytycznie odnosić Długoszowych informacji o właścicielach do wcześniejszego okresu.

⁷⁷ W 1529 r. wykazano meszne tylko z Przeciszowa. Zob. *LR*, s. 91.

⁷⁸ AKM, AVCap. 17, k. 143.

⁷⁹ *Kmp.*, t. 4, nr 1038; Zofia Leszczyńska-Skrętowa zbiera inne dane. Zob. Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Gierałtowice*, w: *SHG*, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986, 732-734.

⁸⁰ Wskazuje na to fakt, że meszne pleban pobierał tylko z Gierałtowic, nie wymieniono żadnych innych wsi (na podstawie wykazu z 1529 r. Zob. *LR*, s. 111).

⁸¹ AKM, AVCap. 17, k. 150.

⁸² Wydawca *MPV* pozostawił *Zarissow* bez próby identyfikacji. Chachaj identyfikuje je trafnie jako Jaroszwice. Zob. J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 243. Wzmianki z 1325 r. nie uwzględnia hasła „Jaroszwice” w *SHG* (cz. 2, s. 242), w którym parafia Jaroszwice jest datowana dopiero na 1350 r. Długosz wymienia Jaroszwice jako własność króla, co jest niewątpliwie kontynuacją dawnej własności książąt oświęcimskich i zatorskich. Zob. *DLb*, t. 2, s. 292.

⁸³ F. Sikora, *Klecz*, w: *SHG*, cz. 2, z. 3, oprac. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1991, s. 515. Długosz wymienia Jaroszwice w parafii Zakrzów. Zob. *DLb*, t. 2, s. 292.

⁸⁴ Możliwość wyjaśnienia losów tego kościoła dałoby podjęcie badań nad przestrzenią sakralną w Jaroszwicach. O losach kościoła po 1325 r., a więc poza badanym okresem, zob. A. Nowakowski, *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*, Kraków 1985, s. 34-35. Jednak trzeba wziąć pod uwagę to, iż stawiane tam hipotezy wymagają ponownego rozpatrzenia.

sąsiednie kościoły⁸⁵. Stronie należały, podobnie jak Jaroszewice, do parafii znikłych w XIV w. Jej funkcję przejął przed 1373 r. pobliski Stryżów, a następnie Zakrzów⁸⁶.

Barwałd jako wieś książęcą wymienia dokument księcia oświęcimskiego Jana z 1361 r.⁸⁷ Parafia obejmowała dwie wsie⁸⁸. Wezwanie Najświętszej Marii Panny poświadczono zostało w dokumencie z 1512 r., a w protokole powizytacyjnym z 1598 r. odnotowano dedykację Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii⁸⁹. Głębowice, położone w zachodniej rubieży ziemi zatorskiej, również należały do własności książęcej przed 1396 r.⁹⁰ Parafia była jednowioskowa⁹¹, a drewniany kościół nosił wezwanie św. Marii Magdaleny, poświadczono w 1598 r.⁹²

Witanowice należały przed 1361 r. do wielmoży z ziemi krakowskiej, Ottona z Pilicy. Z jego rąk przejęli tę wieś Abraham i Marek piszący się z Goszyc⁹³. W 1377 r. właścicielem był rycerz Zdzisław⁹⁴. Zachował się interpolowany dokument z 1380 r., w którym książę oświęcimski Jan potwierdził uposażenie tamtejszego kościoła parafialnego. Uczynił to na prośbę braci Jana i Piotra, dziedziców Witanowic i plebana Szymona. Dokument zawiera interesującą wzmiankę o starych „przywilejach fundacyjnych kościoła w Witanowicach”, które uległy spaleni. Z dokumentu tego wynika, że parafia obejmowała Witanowice, należące do szlachty, oraz pobliską Babicę⁹⁵. Późniejsze źródła uzupełniają to o wieś Lgotę⁹⁶. Z dzieła Długosza wiadomo, że kościół nosił wezwanie św. Mikołaja⁹⁷. Frydrychowice były w XIV w. wsią szlachecką⁹⁸ i zapewne z patronatem szla-

⁸⁵ Na przykład w 1529 r. meszne z Jaroszewic pobierał pleban z Wadowic. Zob. *LR*, s. 206.

⁸⁶ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator...*, op. cit., s. 249; *DLb*, t. 1, s. 88; *DLb*, t. 2, s. 292; *LR*, s. 83 (wymienia jako przyłączoną do parafii Stryżów).

⁸⁷ *KPol.*, op. cit., t. 3, nr 127; Franciszek Sikora zestawiał źródła. Zob. F. Sikora, *Barwałd Dolny*, w: *SHG*, cz. 1, z. 1 oprac. Zofia Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980, s. 25.

⁸⁸ W 1529 r. pleban pobierał meszne z Barwałdu i Barwałdu Większego. Zob. *LR*, s. 83-84; dwie wsie Barwałd wymieniono w 1598 r. Zob. *AKM*, *AVCap.* 17, k. 179v.

⁸⁹ F. Sikora, *Barwałd Dolny*, op. cit., s. 25; *AKM*, *AVCap.* 17, k. 179v.

⁹⁰ Źródła zestawia Sikora. Zob. F. Sikora, *Głębowice*, w: *SHG*, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986, s. 748-749. Dopiero w XV w. wieś przeszła w ręce szlachty.

⁹¹ *Liber retaxationum* poświadcza wybieranie mesznego tylko z Głębowic. W ostatniej ćwierci XVI w. do parafii tej zaliczano także Łazy. Zob. *LR*, s. 86.

⁹² *AKM*, *AVCap.* 17, k. 147.

⁹³ *KMp.*, t. 1, nr 262; o dobrach Toporów (należał do nich Otto) nad Skawą zob. J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, op. cit., s. 68-69, 74.

⁹⁴ *KMp.*, t. 1, nr 227.

⁹⁵ *ZDM*, t. 4, 1056. Także Długosz zapisał, że była to wieś rycerska (podał imiona dziedziców, pozostawił puste miejsce na przynależność herbową). Opis parafii Witanowice (zob. *DLb*, t. 2, s. 260) został umieszczony błędnie w rejonie Dębicy. Zob. F. Sikora, *Babica*, w: *SHG*, cz. 1, s. 8-9; J. Laberschek, *Lgota*, w: *SHG*, cz. 3, z. 3, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2000, s. 581.

⁹⁶ W obrębie tej parafii wymienione są wsie Babice (dziedzic Jan Rudzki) i Lgota (dziedzic Jan herbu Topór). Wykaz z 1529 r. podaje o mesznym z Witanowic i Lgoty. Zob. *LR*, s. 81.

⁹⁷ *DLb*, t. 2, s. 260.

⁹⁸ Z tej wsi podpisał się np. starostwa oświęcimski. Zob. *ZDM*, t. 5, nr 1256. Długosz (zob. *DLb*, t. 2, s. 231) odnotował Aleksandra Frydrychowskiego herbu Kornicz jako właściciela Frydrychowic i części Przybradza. Por. Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Frydrychowice*, w: *SHG*, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986, s. 685.

checkim należy łączyć powstanie parafii. Obejmowała początkowo prawdopodobnie tylko Frydrychowice, a z czasem przyłączono Przybradz⁹⁹. Pod koniec XVI w. odnotowano, że drewniany kościół nosi wezwanie św. Michała Archanioła¹⁰⁰.

Parafie z dochodem 1-1,5 grzywny to Krzęcin, Nidek, Radocza, Graboszyce, Zygodowice i Inwałd. Wszystkie są po raz pierwszy wzmiankowane w latach 1325-1327. Krzęcin był przed 1254 r. własnością klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu (podobnie jak Mucharz)¹⁰¹. Wedle dokumentu księcia Bolesława Wstydlivego z 1254 r. klasztor posiadał wieś wraz z karczmą, lasem i łąkami¹⁰². Istnienie karczmy sugeruje, że przez Krzęcin przebiegała droga. Przesłanką dla określenia fundatora jest to, że w XV w. klasztor zwierzyniecki miał prawo patronatu do tamtejszego kościoła¹⁰³. Otrzymał je zapewne wraz z wsią, z rąk książąt przed 1254 r. Na podstawie wykazu z 1529 r. można wnioskować, że w skład parafii wchodziło pięć wsi¹⁰⁴. Drewniany kościół nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny¹⁰⁵. Graboszyce były w 1253 r. własnością klasztoru benedyktynek w Staniątkach¹⁰⁶. Parafia obejmowała tylko Graboszyce¹⁰⁷. W protokole powizytacyjnym z 1598 r. zanotowano wezwanie św. Andrzeja¹⁰⁸. Hipotetycznego fundatora widziałbym w kręgu rodziny Klemensa Gryfity. Kościół w Nidku mógł być fundacją przodków braci Hermana i Hejńka Speerów, rycerskich właścicieli znanych z 1359 i 1364 r.¹⁰⁹ Parafia była jednowioskowa¹¹⁰. Drewniany kościół nosił wezwanie św. Szymona i Judy, poświadczone pod koniec XVI w.¹¹¹ Także Radocza (*villa Matei*), położona na lewym brzegu Skawy, była własnością szlachecką, a fundatora powinniśmy szukać wśród przodków rycerza Jerzego wzmiankowanego w 1406 r.¹¹² Parafia obejmowała tylko tę wieś¹¹³, jest przy tym prawdopodobne, że mogła zostać wyodrębniona z parafii

⁹⁹ Do parafii należy wieś Przybradz. Zob. *DLb*, t. 1, s. 81; t. 2, s. 231. W 1529 r. podano, że ma on meszne z Frydrychowic, a czynsz od kmieci z Przybradza. Zob. *LR*, s. 156.

¹⁰⁰ AKM, AVCap. 17, k. 153. Długosz nie podał wezwania. Zob. *DLb*, t. 2, s. 232.

¹⁰¹ *KK*, t. 1, nr 40.

¹⁰² W 1423 r. jako właściciel zwierzchniego prawa wystąpił książę oświęcimski Wacław. Zob. *ZDM*, t. 5, nr 1338. W 1365 r. prawa sołtysa Krzęcina także potwierdzał książę oświęcimski. Zob. *ZDM*, t. 4, nr 981.

¹⁰³ W. Bukowski, *Krzęcin*, w: *SHG*, cz. 3, z. 2, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 1997, s. 230-233.

¹⁰⁴ *Liber retaxationum* wymienia meszne z Krzęcina, Gołuchowca, Polanki (obecnie Polanka Hallera), a dieścinę z Borka i Zelczyny. Zob. *LR*, s. 118. Wizytatorzy w 1598 r. wymienili w obrębie parafii Krzęcin, Gołuchowiec, Polankę (obecnie Polanka Hallera), Borek i Zelczynę. Zob. AKM, AVCap. 17, k. 198.

¹⁰⁵ *DLb*, t. 3, s. 66; takie samo wezwanie notuje protokół powizytacyjny z 1598 r. Zob. AKM, AVCap. 17, k. 198.

¹⁰⁶ *KMp.*, t. 2, nr 441; źródła zestawia Sikora. Zob. F. Sikora, *Graboszyce*, w: *SHG*, cz. 2, z. 1, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora [na stronie tytułowej zeszytu podano omyłkowo inne nazwiska], Wrocław 1989, s. 30-31.

¹⁰⁷ W 1529 r. tylko w tej wsi pleban wybierał meszne. Zob. *LR*, s. 114. Wcześniejsze źródło, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, zalicza *Grabiszyce* do parafii Tłuczań. Zob. *DLb*, t. 2, s. 233.

¹⁰⁸ AKM, AVCap. 17, k. 150v.

¹⁰⁹ *ZMog.*, nr 75; *ZDM*, t. 1, nr 110.

¹¹⁰ *Liber retaxationum* podaje dla 1529 r., że pleban pobiera meszne z Nidka. Zob. *LR*, s. 345.

¹¹¹ AKM, AVCap. 17, k. 39v-41v.

¹¹² Paszko z Radoczy – 1406 r. Zob. *ZMog.*, nr 91. Jerzy z Radoczy – 1426 r. Zob. *ZDM*, t. 5, nr 1362.

¹¹³ *LR*, s. 124 (meszne tylko z Radoczy).

Mucharz¹¹⁴. Wezwanie św. Klemensa, jakie nosił drewniany kościół w Radoczy, znane jest z końca XVI w.¹¹⁵

O Zygodowicach (*villa Zebotonis*) możemy wnioskować z dokumentu z 1317 r., że były własnością książęcą. Czytamy tam, że Mieszko, książę cieszyński, nadał połowę tej wsi niejakiemu Szotonowi Wielkiemu, ten zaś odsprzedał to Hankowi z Prandocina (koło Krakowa). Tenże Hanko uzyskał od księcia Władysława, syna Mieszka, drugą połowę obejmującą 50 łanów frankońskich, poczynających się od rzeczki *Zehirnizyna* w kierunku wsi Witanowice¹¹⁶. Kościół parafialny powstał zapewne wkrótce po 1317 r. Później Zygodowice były własnością opactwa cystersów w Mogile¹¹⁷, ale parafia zanikła, a uprawnienia przejął pleban Wadowic¹¹⁸. Podobny schemat – kolonizacja lasu książęcego, a następnie przejście wsi w ręce nieksiążęcego właściciela – dostrzegam u początków parafii w Inwałdzie. Nadanie lasu wraz z zezwoleniem na karczunek, założenie wsi i kościoła dał w 1317 r. książę oświęcimski Władysław. Dokonać tego miał niejaki Sznok¹¹⁹. Rycerz Jan (potomek Sznoka?) jako właściciel Inwałdu poświadczony jest w 1430 r.¹²⁰ W badanym okresie Inwałd był jednowioskową parafią¹²¹, której centrum stanowił drewniany kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny¹²².

Spis z lat 1325-1327 ujawnił także istnienie kościoła w Wadowicach wchodzącego w skład parafii w Mucharzu. Przez długi czas utrzymywał status kościoła filialnego, będącego przedmiotem sporu między proboszczami Mucharza i Woźnik. Jako filialny nie miał własnych dochodów. Także później trwał wyjątkowy czas w historii, kiedy proboszcz Wadowic miał bardzo niskie dochody, a wiązało się to z wyodrębnieniem po 1327 r. parafii obejmującej tylko Wadowice¹²³. Powstanie kościoła filialnego w Wadowicach, przypuszczalnie z fundacji księcia oświęcimskiego Jana I, należy datować na krótko przed 1325 r. Otrzymał wezwanie Wszystkich Świętych¹²⁴. Genezę widziałbym w chęci utworzenia tu ośrodka miejskiego, a zatem podobnie jak w Spytkowicach. Drugą po

¹¹⁴ LR, s. 89 (dziesięcina z Radoczy dla plebana w Mucharzu).

¹¹⁵ AKM, AVCap. 17, k. 133v.

¹¹⁶ ZMog., nr 49, s. 38; por. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte de des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, op. cit., s. 26.

¹¹⁷ ZMog., nr 63, 64 i 75.

¹¹⁸ Parafii Zygodowice nie odnotował już Długosz (zob. DLb, t. 2, s., 234; DLb, t. 3, s. 430) ani wykaz beneficjów z 1529 r., w którym czytamy, że meszne z Zygodowic płynię dla parafii Wadowice (zob. LR, s. 81).

¹¹⁹ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Hynwałd*, w: SHG, cz. 2, z. 1, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora [na stronie tytułowej zeszytu podano omyłkowo inne nazwiska], Wrocław 1989, s. 154.

¹²⁰ ZDK, t. 2, nr 303.

¹²¹ *Liber retaxationum* notuje w 1529 r. meszne tylko z Inwałdu. Dopiero kolonizacja w drugiej połowie XVI w. doprowadziła do powiększenia parafii o małą wieś Zagórniki. Zob. LR, s. 206-207.

¹²² AKM, AVCap. 17, k. 15. U Długosza nie ma wzmianek o parafii w Inwałdzie.

¹²³ LR, s. 206 (meszne od mieszczan Wadowic oraz ze wsi Jaroszowice).

¹²⁴ Wezwanie dokumentuje Długosz. Zob. DLb, t. 2, s. 264; por. J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wadowice 1997, s. 31, 50; por. T. Graff, *Patronat cystersów mogińskich nad kościołem pw. Wszystkich Świętych w Wadowicach i problem jego statusu parafialnego w XIV-XVIII wieku*, w: *Dzieje i kultura Cystersów w Polsce 1*, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2016, s. 191-213.

Wadowicach parafią bez dochodów były Palczowice. Parafię prawdopodobnie założył przodek Tomasza, sędziego ziemskiego oświęcimskiego, poświęconego w 1406 r.¹²⁵ Parafia była jednowioskowa¹²⁶, a jej centrum stanowił kościół św. Jakuba¹²⁷.

Ustalenia zawarte w tym artykule można uszeregować wedle stopni prawdopodobieństwa. Najwyższy z nich to niewątpliwie wezwania. Obrzęd liturgiczny dedykacji kościoła obejmował oddanie go Bogu i świętym. Wezwanie nieraz było złożone, przy czym posługiwano się zazwyczaj jednym patrocinium. Najświętszej Marii Pannie dedykowano kościoły w Mucharzu, Miejscu, Polance Wielkiej, Woźnikach, Zygodowicach, Barwałdzie (Dolnym), Krzęcinie, Inwałdzie. Wśród wezwań występujących pojedynczo ekskluzywnie – w skali średniowiecznej diecezji krakowskiej – jest wezwanie św. Jerzego (kościół w Zatorze). Inne wezwania to Wszystkich Świętych w Wieprzu i Wadowicach., św. św. Piotra i Pawła w Piotrowicach, św. Jana Chrzyciela w Przeciszowie, św. Marcina w Gierałtowicach, św. Marii Magdaleny w Głębowicach, św. Mikołaja w Witanowicach, św. Michała Archanioła w Frydrychowicach, św. Andrzeja w Graboszczykach, św. św. Szymona i Judy w Nidku, św. Klemensa w Radoczy, św. Jakuba w Palczowicach.

Za prawdopodobne należy uznać, że na badanym terenie do 1325 r. przeżywały parafie jednowioskowe. Były to parafie: Polanka Wielka, Wieprz, Piotrowice, Przeciszów, Gierałtowice, Głębowice, Jaroszwice, Frydrychowice, Nidek, Radocza, Zygodowice, Inwałd, Palczowice. Dwuwioskowe były parafie w Spytkowicach, Woźnikach, Barwałdzie i Witanowicach. Wielowioskowe to Mucharz (6-11), Zator (miasto i 7 wsi) i Krzęcin (5). Za wysoce prawdopodobne uznać należy również, że oprócz Zatora wszystkie pozostałe kościoły w momencie sporządzania spisu w latach 1325-1327 były drewniane.

Rozpatrując wzmianki źródłowe o 23 najstarszych kościołach ziemi zatorskiej, wymienionych w spisie z lat 1325-1327, stawiałem także pytania o fundatora i czas powstania kościoła. Tu skazani jesteśmy wyłącznie na hipotezy. Zanim ziemie oświęcimska i zatorska przeszły pod panowanie księcia Mieszka Płatoniego, protoplasty linii górnośląskich, fundacjami książąt krakowskich były zapewne kościoły w Zatorze, Mucharzu i Woźnikach. Do wczesnych fundacji książęcych (pierwsza ćwierć XIII w.?) zaliczyłbym kościoły w Miejscu koło Spytkowic i w Krzęcinie. Jako fundacje książąt opolskich i oświęcimskich (druga połowa XIII w.-pierwsza ćwierć XIV w.) widziałbym kościoły w Polance Wielkiej, Spytkowicach, Piotrowicach, Przeciszowie, Gierałtowicach, Jaroszo-

---

¹²⁵ *ZMog.*, nr 91. Długosz (zob. *DLb*, t. 2, s. 232) odnotował dziedzica Mikołaja Myszkowskiego herbu Jastrzęb. To przedstawiciel szlachty napływowej, z fundacją kościoła Myszkowscy nie mieli nic wspólnego.

¹²⁶ Długosz nie wymienia żadnej innej wsi oprócz Palczowic. Zob. *DLb*, t. 2, s. 232. Tak samo przedstawia się w świetle płacenia mesznego w 1529 r. Zob. *LR*, s. 73.

¹²⁷ *DLb*, t. 2, s. 232; AKM, AVCap. 17, k. 133v.

wicach, Barwałdzie Dolnym, Głębowicach i Wadowicach. Jeszcze trudniejsza jest kwestia fundacji rycerskich. Podstawowy problem sprawia określenie, kiedy dana wieś przeszła z włości książęcej (początkowo przeważającej) w ręce prywatne. Nie mamy bowiem źródeł, które pozwoliłyby stwierdzić, czy poszczególne wsie, znane w XIV w. jako rycerskie, były własnością rycerską już w XIII w. czy też stały się nimi dopiero wówczas, gdy Piastowie je im nadawali. Nie wiemy zatem, czy przed tym nadaniem kościoły w tych wsiach już istniały, czy też wybudowali je nowi, rycerscy właściciele. W pierwszym przypadku należałoby przyjąć, że w ręce rycerstwa przechodziło także prawo patronatu – jeden z głównych wskaźników, za pomocą którego określa się pochodzenie fundatora. Stąd też o fundacjach rycerskich wypowiadam się ostrożnie – zaliczam do fundacji rycerskich z XIII i pierwszej ćwierci XIV w. kościoły w Graboszycach, Wieprzu, Witanowicach, Nidku, Radoczy, Zygodowicach, Inwałdzie i Palczowicach.

Pytania o fundatorów i czas powstania kościołów należy oczywiście stawiać, trudniej jednak na nie odpowiedzieć. Budynek kościoła w Zatorze, nie mówiąc już o kościołach w Spytkowicach, Woźnikach i innych najstarszych ośrodkach kościelnych naszego regionu, nigdy nie był poddany badaniom archeologicznym. Wprawdzie możemy przeczytać o jego wyjątkowej architekturze w każdej syntezie gotyku w Polsce i na Śląsku, ale jego obecne mury nie były świadkiem wydarzeń wcześniejszych niż wiek XIV. Stanowić więc mogą dwugłos w dialogu ze źródłami pisanymi, których dla XIV i XV w. jest sporo. Kwestia fundamentalna, a mianowicie kiedy powstała ta wyjątkowa świątynia, wciąż wymyka się z naszej perspektywy badawczej. Historyk patrzy z nadzieją na archeologa, a ostatnie odkrycie najstarszych relikwów zamku w Zatorze pokazuje, że nadzieja ta czasami nie jest płonna.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rps sygn. AVCap. 17.

Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. Materiały do 5 tomu Kodeksu dyplomatycznego Małopolski.

Źródła drukowane:

Długosz J., *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1-3, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863-1864.

Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, t. 1-2, nr 40, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874-1883.

Kodeks dyplomatyczny klasztoru tyńskiego, nr 11b, wyd. S. Kętrzyński i S. Smolka, Lwów 1875.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 1-4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876-1905.

Kodeks dyplomatyczny Polski, t. 3, nr 11, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858.

Kronika polska, wyd. L. Ćwikliński, w: *Monumenta Poloniae Historica* (dalej MPH), t. 3, Lwów 1878.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. *Liber Retaxationum*), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968.

Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter, t. 1-2, Leipzig 1881-1883.

Monumenta Poloniae Vaticana, t. 1-3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913.

Rocznik kapituły krakowskiej, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, w: MPH, t. 5, Warszawa 1978.

Schlesisches Urkundenbuch, t. 1, wyd. H. Appelt, Köln-Graz-Wien 1963-68; t. 2, wyd. W. Irgang, Wien-Köln-Graz 1977; t. 3, wyd. W. Irgang, Köln-Graz-Wien 1984; t. 4, wyd. W. Irgang, Köln-Graz-Wien 1988; t. 5, wyd. W. Irgang, Köln-Weimar-Wien 1993, t. 6, wyd. W. Irgang, Köln-Weimar-Wien 1998.

Vita sanctae Hedwigis ducisse Silesiae, wyd. A. Semkowicz, w: MPH, t. 4, Lwów 1884.

Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, t. 1-2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965-1973.

Zbiór dokumentów małopolskich, t. 1-8, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Kraków-Wrocław 1962-1975.

Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego, nr 53, wyd. E. Janota, Kraków 1867.

Opracowania:

Bukowski W., Krzęcin, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (dalej SHG), cz. 3, z. 2, oprac. W. Bukowski i in., red. F. Sikora, Kraków 1997.

Chachaj J., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1997, t. 68, s. 221-308.

Chachaj J., *Powstanie dekanatów w archidiakonacie krakowskim*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1997, t. 11/12, s. 9-20.

- Chachaj J., *Pierwotna średniowieczna sieć dekanalna w diecezji krakowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne w Polsce” 1999, t. 71, s. 379-387.
- Chachaj J., *Rozwój sieci parafialnej i początki organizacji dekanalnej w diecezji krakowskiej do końca XII wieku. Próba podsumowania*, „Roczniki Humanistycznej KUL” 2008, t. 56, z. 2, s. 31-53.
- Gawęda S., *Świadczenia finansowe Polski na rzecz kurii papieskiej w średniowieczu*, „Studia Historyczne” 1974, t. 17, s. 413-446.
- Gedl M., *Systematyczne badania poszukiwawcze w południowo-zachodniej Małopolsce w 1964 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1969, t. 20.
- Graff T., *Patronat cystersów mogińskich nad kościołem pw. Wszystkich Świętych w Wadowicach i problem jego statusu parafialnego w XIV-XVIII wieku*, w: *Dzieje i kultura Cystersów w Polsce 1*, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2016, s. 191-213.
- Gromnicki T., *Świątynie w Polsce*, Kraków 1908.
- Halecki O., *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny” 1913, t. 27, nr 3-4.
- Heumann S., *Wiadomość o parafii i kościele parafialnym w Mucharzu, w dekanacie su skim, diecezji krakowskiej, zebrana na podstawie akt, wizyt biskupich i innych źródeł*, Kraków 1899.
- Jureczko A., *Średniowieczne mosty i przewozy na górnej Wiśle (na wschód od Krakowa)*, w: *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*, red. F. Kiryk, Warszawa 1990.
- Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985.
- Kuhn W., *Die Städtegründungspolitik der schlesischen Piasten im 13. Jahrhundert, vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 1971, t. 29.
- Kuhn W., *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, t. 24.
- Kuraś S., *Statuty i przywileje bractwa kapłanów dekanatu zatorskiego 1378-1525*, „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 4.
- Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997.
- Kurzeja J., *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 1979, t. 27, z. 2, s. 15-37.
- Laberschek J., *Lgota*, w: *SHG*, cz. 3, z. 3, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2000.
- Laberschek J., *Miejsce*, w: *SHG*, cz. 4, z. 2, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2011.
- Laberschek J., *W średniowieczu*, w: J. Laberschek, K. Tunia, M. Wyżga, *Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice*, t. 1: *Do schyłku XVIII wieku*, Kraków 2014.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Frydrychowice*, w: *SHG*, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Gieraltowice*, w: *SHG*, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986.

- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Hynwałd*, w: SHG, cz. 2, z. 1, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora [na stronie tytułowej zeszytu podano omyłkowo inne nazwiska], Wrocław 1989.
- Nowakowski A., *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*, Kraków 1985.
- Perzanowski Z., *Dawny Zator*, w: *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski i in., kom. red. K. Baczkowski i in., Kraków 1995.
- Rajman J., *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993.
- Rajman J., *Kościół średniowiecznego Oświęcimia (do końca XVI wieku)*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 343-390.
- Rajman J., *Ocena wiarygodności informacji Długosza o patrocinia w diecezji krakowskiej*, w: *Jan Długosz – 600-lecie urodzin. Region – Polska – Europa w jego twórczości*, red. J. Maciejewski i in., Toruń–Bydgoszcz 2016, s. 9-30.
- Rajman J., *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000.
- Rajman J., *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002.
- Rajman J., *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wadowice 1997.
- Schmidt M., *Mucharz*, w: SHG, cz. 5, z. 1, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2016.
- Sikora F., *Babica*, w: SHG, cz. 1, z. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Sikora F., *Barwałd Dolny*, w: SHG, cz. 1, z. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Sikora F., *Głębowice*, w: SHG, cz. 1, z. 4, oprac. J. Laberschek i in., Wrocław 1986.
- Sikora F., *Graboszyce*, w: SHG, cz. 2, z. 1, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora [na stronie tytułowej zeszytu podano omyłkowo inne nazwiska], Wrocław 1989.
- Sikora F., *Klecza*, w: SHG, cz. 2, z. 3, oprac. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1991.
- Spórna M., *Patrocinia św. Katarzyny Aleksandryjskiej w archidiakonacie krakowskim i na ziemi sądeckiej do 1539 roku*, „Almanach Sądecki” 2010, nr 3-4, s. 3-13.
- Stanko P., *Dzieje wsi i parafii Spytkowice koło Zatora do końca XVI wieku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13.
- Ulanowski B., *O założeniu i uposażeniu klasztoru Benedyktynów w Staniątkach*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1891, t. 28.
- Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wójcik M.L., *Dokumenty i kancelarie ksiąg opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, Wrocław 1999.
- Wyrozumska B., *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław 1977.
- Zientara B., *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006.
- Żurek D., *Parafia Spytkowice, Bachowice i Ryczów w średniowieczu i początkach epoki nowożytnej. Źródła do badań i kształtowanie się okręgów parafialnych*, „Rocznik Spytkowicki” 2022, t. 1, s. 8-25.

Summary

The oldest churches in the land of Zator against the list of parishes of the decanate of Zator from 1325-1327

The author considers the relationship between the decanate of Zator which appears in 1325, and the land of Zator, known mainly from sources from the 15th century. The decanate of Zator, as an administrative unit of the Diocese of Cracow, covered the areas of the later lan of Zator and the areas located on the Skawina river and north of the Wisła. The list from the years 1325-1327 contains mentions of 23 oldest churches in the land of Zator. The author analyzes the source records concerning all the churches in the land of Zator listed in this list. The oldest churches were probably erected before 1178, that is, when the area in question was still part of the province of Cracow. These were probably churches in Zator, Mucharz and Woźniki. Their founders were the 12th century princes of Cracow.

The second wave of the creation of churches is associated with the activities of the dukes of Opole and Oświęcim. They founded churches in Polanka Wielka, Spytkowice, Piotrowice, Przeciszów, Gierałtowice, Jaroszwice, Barwałd Dolny, Głębowice and Wadowice (13th century – first quarter of the 14th century). The churches in Graboszyce, Wieprz, Witanowice, Nidek, Radocza, Zygodowice, Inwałd and Palczowice can hypothetically be included in knightly foundations. Among them were 3 multi-village parishes (Mucharz, Zator and Krzęcin), however, single-village parishes predominated in numbers. Among these churches, the invocations of St. Mary of the Virgin predominate. George, All Saints, St. Peter and Paul, St. John the Baptist, St. Martin, St. Mary Magdalene, St. Nicholas, St. Michael the Archangel, St. Andrew, St. Simon and Jude, St. Clement and St. Jacob.

Key words: Churches, land of Zator, parish districts, founders, parish salary, invocations

Jerzy Rajman – ur. 1962, profesor doktor habilitowany, historyk, mediewista, encyklopedysta, kierownik Katedry Historii Średniowiecznej w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jest członkiem m.in. Rady Szkoły Doktorskiej, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Gesellschaft der Orgelfreunde oraz Komisji do Oceny Podręczników Szkolnych Polskiej Akademii Umiejętności. Jako badacz i wykładowca zajmuje się historią średniowiecza. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki dziejów miast, mieszczaństwa Krakowa, relacji Górnego Śląska z Małopolską i historii Kościoła Katolickiego, ze szczególnym uwzględnieniem zakonów i ich oddziaływania na społeczeństwo. Podejmuje badania naukowe nad duchowością widzianą poprzez wezwania i kultury świętych, historią średniowiecznego Miechowa i dawnym budownictwem organowym. Jest autorem ponad 220 opracowań, w tym 8 książek i *Encyklopedii średniowiecza*.